महाराष्ट्र संचन पध्दतीचे शेतक-यांकडून व्यवस्थापन अ धनियम, 2005 मधील निवडक तरतूदी

ठळक वै शष्ट्ये

- पावासंच्या अडचणी निवारण करण्याचा प्रयत्न
- कालवा प्रणाली सुस्थितीत हस्तांतरीत
- पावासंमध्ये कांही ठरा वक लाभधारकांची मक्तेदारी होउ नये हा प्रयत्न
- शेवटच्या भागातील लाभार्थींना न्याय मळण्यासाठी त्यांना प्रतिनिधीत्व
- महिलांना प्रतिनिधीत्व
- पाणीवापराचे नियोजन व व्यवस्थापन लाभधारकांचेच
- क्रमाक्रमाने संपूर्ण प्रकल्प लाभधारकांना हस्तांतरीत करणे हा उद्देश

अ धनियमाची उद्दीष्टे

- राष्ट्रीय जल धोरण (2002) मध्ये संचन व्यवस्थापनात शेतक-यांना अ धका धक सहभागी करून घेण्यासाठी प्रयत्न करावेत अशी शफारस केली आहे
- महाराष्ट्र जल व संचन आयोगाने शफारस केल्यानुसार संचन व्यवस्थापनामध्ये शेतक-यांना अ धका धक सहभागी करून घेणे
- नि र्मत संचन क्षमता व तिचा वापर यातील तफावत कमी करणे

पाणीवापर संस्थेचे उद्देश

- सदस्यांमध्ये समन्यायी पाणी वाटपास चालना देणे व ते सुनिश्चित करणे
- संचन व्यवस्थांची पुरेशी निगा राखणे आ ण अ धका धक कृषी उत्पादन करण्यासाठी पाण्याचे कार्यक्षमतेने, काटकसरीने व समानतेने वतरण व वापर करण्याबाबत सुनिश्चिती करणे
- पर्यावरणाचे संरक्षण करणे
- पारिस्थितीकीय (Ecological) समतोल राखणे
- संचन व्यवस्थेबाबत आपलेपणाची जाणीव सदस्यांच्या मनावर ठसवून त्यांना त्यामध्ये स क्रय सहभागी करून घेणे
- कार्यक्षेत्रातील संचन व शेती संबंधात सदस्यांच्या सामाईक हिताचे रक्षण करणे व त्याला चालना देणे

पावासं संबंधी कलमे

- जलशास्त्रीय तत्वावर आ ण प्रशासनिक सोय लक्षात घेउन पावासंचे लाभक्षेत्र निश्चित करण्यात येते (कलम 6)
- प्रवाही संचन व उपसा संचन या दोन्ही पध्दतींचा अंतर्भाव.
- कार्यक्षेत्रातील सर्व लाभधारकांना संस्थेमार्फत पाणी पुरवठा करणे बंधनकारक (कलम 7)
- पावासंच्या कार्यक्षेत्राची निश्चिती, स्थापना व नोंदणी (कलम 8)
- पावासंच्या लाभक्षेत्रातील सर्व भूधारक व भोगवटादार हे या संस्थेचे सभासद व त्यांना मतदानाचा अ धकार.

व्यवस्थापन स मती

- अध्यक्ष व संचालक यासह व्यवस्थापन स मती व एक स चव.
- स मतीमध्ये शेवटच्या, मधल्या व सुरूवातीच्या भागातील लाभार्थी व महिलांना लाभार्थींमधून थेट निवडणूकीने प्रतिनिधीत्व
- अध्यक्ष शेवटच्या, मधल्या व सुरूवातीच्या भागातील संचालकांमधून क्रमवारीने निवडणे
- अध्यक्षांचा कार्यकाळ 2 वर्षांचा तर संचालकांचा 6 वर्षांचा
- स मतीच्या 6 वर्षांच्या कार्यकाळात कमान एका टर्मसाठी महिला अध्यक्ष

व्यवस्थापन स मती

- 500 हेक्टरपेक्षा कमी लाभक्षेत्र असलेल्या पावासंच्या स मतीमध्ये सुरूवातीच्या, मध्य व शेवटच्या भागातील प्रत्येकी 3 सदस्य
- प्रत्येक भागातील कमान 1 महिला सदस्य
- 500 हेक्टरपेक्षा जास्त लाभक्षेत्र असलेल्या पावासंच्या स मतीमध्ये सुरूवातीच्या, मध्य व शेवटच्या भागातील प्रत्येकी 4 सदस्य
- प्रत्येक भागातील कमान 1 महिला सदस्य
- शाखा अ भयंता हा कार्यकारी स मतीचा पद सध्द संचालक

स्थापना

- पावासं स्थापन झाल्यापासून शक्यतो तीन महिन्याच्या आत पावासं आ ण का. अ. यांच्यामध्ये एक करार करण्यात येईल (कलम 21)
- करारानंतर 3 महिन्याच्या आत संयुक्त तपासणी (कलम 22)
  - प्राथम्य-1 व 2 ची कामे ठर वणे
  - प्राथम्य-1 ची कामे 12 महिन्यात पूर्ण करून प्रणाली हस्तांतरित करणे
  - प्राथम्य-2 ची कामे जास्तीत जास्त 18 महिन्यात पूर्ण करण्यात यावी

अ धकार

- अनुज्ञेय पाण्याच्या प्रमाणात पीक स्वातंत्र्य (कलम 24)
- संचनाच्या पाण्याचा पूनर्वापर व भूजलाचा वापर करण्याचे स्वातंत्र्य (कलम 25)
- पावासंचे पदा धकारी व त्यांचे सहाय्यक यांना कालवा अ धका-याचे काही अ धकार (कलम 30)
- अतिक्रमण दूर करण्याचे अ धकार (कलम 31)

पावासंचे अ धकार व कर्तव्ये (कलम 52)

- पाणीहक्क, आवर्तनांची संख्या व कालावधी इ. माहिती सभासदांना कळ वणे
- सभासदांचे पाणी अर्ज मंजूर करणे
- संचन हंगाम सुरू होण्यापूर्वी सदस्यांची बैठक घेउन हंगामातील कार्यक्रमांबाबत माहिती देणे
- कालवा अ धका-याकडून हक्काच्या पाण्याचे प्रमाण प्राप्त करून घेणे व ते सदस्यांना वाटप करणे
- आवर्तननिहाय, हंगामनिहाय पाण्याचा हिशोब ठेवणे
- पाणीपट्टीची आकारणी व वसूली
- हस्तांतरित मायनरची वा र्षक देखभाल व दुरूस्ती करणे
- वहित केलेले सर्व अ भलेखे ठेवणे
- सदस्यांमधील ववाद मट वणे

वतरिका स्तरीय संस्था

- कार्यकारी अ भयंता दर्जाच्या कालवा अ धका-यास जलशास्त्रीय तत्वावर व प्रशासकीय सोईच्या दृष्टीने संचनयोग्य लाभक्षेत्राखालील ज मनींमध्ये, वतरिकास्तरीय संस्थेचे लाभक्षेत्र निश्चित करून घो षत करता येईल (कलम 10)
- कलम 11 अन्वये या संस्थेची नोंदणी करण्यात येईल
- या संस्थेच्या लाभक्षेत्रातील सर्व लघु वतरिका स्तरीय पावासंच्या व्यवस्थापन स मतीचे संचालक वतरिकास्तरीय संस्थेचे सर्वसदस्य मंडळ गठीत करतील व त्यांना वतरिकास्तरीय संस्थेची व्यवस्थापन स मती निवडण्याचा अ धकार असेल.

व्यवस्थापन स मती

- लाभक्षेत्रातील सर्व लघु वतरिकास्तरीय पावासंच्या स मतीचे सदस्य मतदान करून वतरिकास्तरीय पाणीवापर संस्थेच्या स मतीचे सदस्य निवडतील
- या स मतीमध्ये 12 सदस्य रहातील, पैकी 4 महिला सदस्य
- स मतीचा कार्यकाळ 6 वर्षांचा तर अध्यक्षांचा 2 वर्षांचा
- अध्यक्ष शेवटच्या, मध्य व सुरूवातीच्या भागातील अशा क्रमाने
- स मतीच्या 6 वर्षांच्या कार्यकाळात कमान एका टर्मसाठी महिला अध्यक्ष

कालवास्तरीय संस्था

- कार्यकारी अ भयंता दर्जाच्या कालवा अ धका-यास जलशास्त्रीय तत्वावर व प्रशासकीय सोईच्या दृष्टीने संचनयोग्य लाभक्षेत्राखालील ज मनींमध्ये, कालवास्तरीय संस्थेचे लाभक्षेत्र निश्चित करून घो षत करता येईल (कलम 13)
- कलम 14 अन्वये या संस्थेची नोंदणी करण्यात येईल
- या संस्थेच्या लाभक्षेत्रातील सर्व वतरिकास्तरीय संस्थांच्या व्यवस्थापन स मतीचे संचालक कालवास्तरीय संस्थेचे सर्वसदस्य मंडळ गठीत करतील व त्यांना कालवास्तरीय संस्थेची व्यवस्थापन स मती निवडण्याचा अ धकार असेल.

व्यवस्थापन स मती

- लाभक्षेत्रातील सर्व वतरिकास्तरीय पावासंच्या स मतीचे सदस्य मतदान करून कालवास्तरीय पाणीवापर संस्थेच्या व्यवस्थापन स मतीचे सदस्य निवडतील
- या स मतीमध्ये 12 सदस्य, पैकी 4 म‍हिला सदस्य
- स मतीचा कार्यकाळ 6 वर्षांचा तर अध्यक्षांचा 2 वर्षांचा
- अध्यक्ष शेवटच्या, मध्य व सुरूवातीच्या भागातील अशा क्रमाने
- स मतीच्या 6 वर्षांच्या कार्यकाळात कमान एका टर्मसाठी म‍हिला अध्यक्ष

प्रकल्पस्तरीय संस्था

- अअ दर्जाच्या कालवा अ धका-यास जलशास्त्रीय तत्वावर व प्रशासकीय सोईच्या दृष्टीने संचनयोग्य लाभक्षेत्राखालील ज मनींमध्ये, कालवास्तरीय संस्थेचे लाभक्षेत्र निश्चित करून घो षत करता येईल (कलम 16)
- कलम 17 अन्वये या संस्थेची नोंदणी करण्यात येईल
- या संस्थेच्या लाभक्षेत्रातील सर्व कालवास्तरीय संस्था आ ण उपसा संचन पाणीवापर संस्था प्रकल्पस्तरीय संस्थेचे सर्वसदस्य मंडळ गठीत करतील व त्यांना प्रकल्पस्तरीय संस्थेची व्यवस्थापन स मती निवडण्याचा अ धकार असेल.

उपसा संचन पाणीवापर संस्था

- प्रत्येक उपसा संचन योजनेसाठी पावासं स्थापन करण्यात येईल (कलम 39)
- राज्य शासनाच्या अ धसूचनेच्या दिनांकाच्या 1 वर्ष आधीच्या दिनांकास पूर्वीच्या सर्व उपसा संचन परवानग्या रद्द होतील.

करारनामा

उद्दीष्टे

- संस्थेला व्यवस्थापनासाठी कार्यक्षेत्र हस्तांतरित करणे
- समन्यायी पाणीवाटप, कार्यक्षम वापर व पीक उत्पादनात वाढ
- कार्यक्षेत्रावर शासनाची मालकी राहिल

करारनाम्यांतर्गत खालील बाबींचा समावेश

- जलसंपदा वभागाची कर्तव्ये व जबाबदा-या
  - कोट्यानुसार वेळेत पाणी पूर वणे
  - संस्थेला देखभाल व दुरूस्तीची रक्कम उपलब्ध करून देणे
  - प्र शक्षण व तांत्रिक सहाय्य देणे
- पावासंची कर्तव्ये व जबाबदा-या
  i. सर्व सभासदांना त्यांच्या पाणीहक्कांचे वतरण करणे
  ii. कालवा वतरण प्रणालीची देखभाल व दुरूस्ती करणे
  iii. पाणीपट्टीची वसूली करणे
  iv. संस्थेची माहिती व हिशोब ठेवणे

पाणीहक्क

- रबी व उन्हाळी हंगामासाठी पाणीहक्क मंजूर करण्यात येतो
- देय पाणीहक्क- लागवडीयोग्य लाभक्षेत्राच्या प्रत्येक हेक्टरसाठी वाटपयोग्य पाण्याचा वसर्ग
- खरीप हंगामासाठी कोणताही पाणीहक्क नाही. जलाशयातील उपलब्धतेनुसार संर क्षत पाणीपाळी
- रबी हंगामामध्ये वाचलेले पाणी बाष्पीभवन व वहनव्यय वजा जाता उन्हाळी हंगामामध्ये वापरण्यास परवानगी
- पीक स्वातंत्र्य

भूजलाचा संयुक्त वापर

- पाण्याच्या पुनर्वापराचा अधिकार (freedom of recycling of water, at its own cost without any extra cost) (कलम 25(1))
- कार्यक्षेत्रातील भूजलाचा वापर करण्याचा अधिकार (freedom of using ground water in their command area without any extra cost) (कलम 25(1))

जलसंपदा वभागाची कर्तव्ये

I. करारानंतर तीन महिन्यात पावासं सोबत संयुक्त पाहणी करून प्राथम्य-1 व प्राथम्य-2 ची कामे ठर वणे
II. संयुक्त पाहणीच्या नोंदी ठेवणे
III. प्राथम्य-1 ची कामे संयुक्त पाहणीनंतर 12 महिन्यात पूर्ण करणे
IV. हस्तांतरणानंतर 18 महिन्यात प्राथम्य-2 ची कामे पूर्ण करणे
V. पाणीमोजणीची साधने पूर वणे
VI. हंगाम सुरू होण्यापूर्वी पावासं सोबत बैठक घेणे

VIII. मजनिप्राने नेमलेल्या नियामकाचे नाव संस्थेला कळ वणे

IX. जललेखा प्रपत्रे पूर वणे व जललेख्याबाबत मार्गदर्शन करणे

X. पाणी पूरवठ्यातील त्रूटी दूर करणे

XI. प्रत्येक सदस्याला त्याच्या पाणीह्क्कानुसार पाणी मळण्याबाबत संनियंत्रण करून खात्री करणे

XII. पाणीपट्टीची आकारणी व वसूली करणे

XIII. पावासंला पाणीपट्टीचा परतावा मळवून देणे

XIV. देखभाल व दुरूस्तीच्या कामांचे संनियंत्रण करणे

XV. सं चत क्षेत्र, पकरचना, वहिरींवरील क्षेत्र, पाण्याचा पूनर्वापर इ माहिती घेऊन जललेखा अहवाल तयार करणे

XVI. पावासंला तांत्रिक व व्यवस्थापकीय मदत करणे

पावासंची कर्तव्ये

I. व्यवस्थापकीय स मतीची बैठक घेणे
II. वभागास पाणीमागणी सादर करणे
III. सदस्यांना पाणी पूरवठा करणे
IV. सदस्यांना पाणीपट्टीची आकारणी करणे
V. पाणीपट्टी व थकबाकीची वसूली करणे
VI. कालवा प्रणाली सुस्थितीत ठेवणे
VII. सदस्य शेतचा-या व्यवस्थित ठेवतील हे पहाणे
VIII. जलसंवर्धनास प्रोत्साहन देणे
IX. जललेखे ठेवणे
X. पाणीपट्टीचा शासनाकडे भरणा करणे
XI. लेखे अद्ययावत ठेवणे व ऑ डट करून घेणे

ववादांचा निपटारा

1. पावासंची घटना, व्यवस्थापन व कर्तव्ये याबाबतचे वाद व्यवस्थापकीय स मतीने सोडवावेत
2. व्यवस्थापकीय स मती व सदस्य यांचेतील वादाचा निपटारा कालवा अ धका-याने करावा
3. पावासं व कालवा अ धकारी यांचेतील ववादाचा निपटारा अअ यांनी करावा
4. पाण्याच्या मोजणीबाबतच्या वादाचा निपटारा कालवा अ धका-याकडून न झाल्यास तो प्राथ मक ववाद निवारण अ धका-याने (PDRO) सोडवावा
5. प्राथ मक ववाद निवारण अ धकारी या कायद्याच्या नियमांमध्ये दिलेल्या पध्दतीचा अवलंब करतील
6. प्राथ मक ववाद निवारण अ धका-याने दिलेल्या निवाड्याने समाधान न झाल्यास पावासं मजनिप्रा (MWRRA) कडे दाद मागू शकेल

दंड व नुकसान भरपाई

1. पाणीपट्टीच्या थकबाकीवर दंड आकारण्याचा जलसंपदा वभागास अ धकार
2. पाण्याची मागणी केली परंतू पाणी वापरले नाही अशा स्थितीत जलसंपदा वभाग करकोळ दराने आकारणी करू शकेल
3. पाणी पूरवठा करू न शकल्यास मपाअ 1976च्या कलम 78 नुसार नुकसान भरपाई
4. पाण्याची मागणी केली नाही व पाणी वापरले देखील नाही अशा परिस्थितीत पावासं सदस्यांना कमान दराने आकारणी करू शकेल

धन्यवाद